

174

509

A74
1587

A TÖRTÉNELEM

ÉS

A KELETI KÉRDÉS.

TANULMÁNY.

✓ SZATHMÁRY GYÖRGYTŐL.

11.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM R. TÁRS. KÖNYVNYOMDÁJA.

1879.

LISTA az 1879.

Dr BALLAGI GEZA

I.

Olvastam fejtegetéseket a keleti kérdéstről különböző és ellentétes kiindulási és álláspontokból; politikai, ethnographiai szempontból, a kultura s a hatalmi viszonyok (»európai egyensúly«) szempontjából. Irtak e kérdéstről történelmi fejtegetéseket is, de melyeknél a történelem leginkább csak mint az orosz-török háboruk krónikája szerepel s a történelmi események olyképen csoportosítvák, hogy azokon vörös fonalkép vonul végig Oroszország hagyományos törekvése a Duna és Balkán vidékei, illetőleg Konstantinápoly felé. E tekintetben legmesszebb megy Klatzko Julián, ki a *Revue des deux Mondes* füzeteiben nemrég közlött tanulmányában Oroszország délfelé terjeszkedési kísérleteinek s a török uralom alá jutott délkeleti keresztény néptörzsek influálásának fonalát ott veszi föl, hol először lép contactusba az oszmán faj az oroszszal.

Mindezen fejtegetések, akár komolyabb jellegű munkákban, akár röpiratokban, akár parlamenti szónoklatokban lettek légyen azok elmondva, nem nélkülözik a specialis jelleget; szélesebb alapon egyik sem mozog; magasabb szempontból, a világ- s a kulturtörténelem szempontjából egyik sem tekinti e kér-

dést, mely hosszú idő óta foglalkoztatja világrészünk politikusait és gondolkozó főit. Nélkülözzük annak vizsgálatát és földérintését, hogy mindazon eseményekben, mozzanatokban és érdekekben, melyek összoglalátát »keleti kérdés« név alatt ismerjük, nem működik-e egy rendszeres és szükségszerű törvényt, melyet a kultúra s a világtörténelem folyásából megmagyaráznunk, levonnunk és megállapítunk lehet; annak kutatását és megfejtését is nélkülözzük. miért van az, hogy a keleti ügyek elintézésére befolyást arrogálnak maguknak s valóban gyakorolnak is ilyent, a nyugoti hatalmak, még pedig szolidárisan s olyan hatalmak is, melyeknek közvetlen területi és hatalmi érdekei nem afficiáltak a keleti kérdés által, s hogy míg a nyugoteurópai államrendszerben sehol sem látjuk meghonosítva a hatalmak sem külön-külön, sem szolidáris befolyás-gyakorlását más egyes állam politikai és területi viszonyainak alakulására, ellenben az újabbkor nemzetközi jogának egy kimagasló vonása és jellemző intézményekéül látjuk azt, hogy az európai koncertben főtényezőül szereplő, tehát Európát képviselő hatalmak messzemenő hatóságot, jogokat és befolyást gyakorolnak Európa keleti részének sorsára, viszonyainak alakulására (a párisi kongresszus, londoni konferencia, konstantinápolyi konferencia, berlini kongresszus.)

Nyugot-Európában Ausztria elvesztheti Lombardiát és Velenczét, a hegemoniát Németország fellett; Franciaország elvesztheti Elsass-Lotharingiát:

a hatalmak nem ülnek össze kongresszusba, elintézni a háboruk által involvált területváltozásokat, hanem a legközvetlenebbül érdekeltek, a hadviselő felek külön békekötésben megegyeznek a szükségesek felett s a többi hatalmaknak nem jut eszébe együttesen föllépni, hogy a csatatéren vesztes államot gyámság alá helyezték s annak intézményeket diktáljanak. Ennek épen ellenkezőjét látjuk a keletre alkalmaztatni s látjuk azt, hogy a mit az é s z a k és ke let, illetőleg az é s z a k és dél egymásközt megállapít (San-Stefanóban), azt a n y u g a t érvénytelennek nyilváníttja s a maga foruma elébe állítva, belátása szerint megváltoztatja és a sanstefanoi pactum helyébe állít a berlini kongresszus a nemzetközi jogban általános érvényű tételes törvényt, mely a n y u g o t - e u r ó p a i érdekeknek és szempontoknak megfelel, vagy inkább megfelel, mint a mit az é s z a k érdekében stipulált volt a sanstefanói egyezmény.

Vajjon e küneményeknek pusztá véletlen, a kazuisztika képezi-e alapját, avagy nyilatkozik bennök egy magasabb világtörténelmi és kulturai törvény, melynek a nyugoti hatalmak önkénytesen, vagy önkénytelenül; öntudatosan, vagy öntudatlanul hódolnak? E kérdések tisztázása képezi jelen sorok célját, melyre az impulsust Froebel*) következő állításai és fejtegetései adták meg:

»A nyugot a keletnek a történelmi fejlődésért és embereiért találmányokkal és gépekkel fizet . . . A

*) Theorie der Politik. Von Julius Froebel. 2. kötet. Bécs, 1861 és 64.

keletnek is vannak ágyúi, de a nyugot önté azokat; a keletnek is vannak hajói, de ezeket nyugaton építék; a keletnek is van gázvilágítása, de nyugaton gyújtották meg; a keletnek is vannak vasutai, de a nyugot építi, fizeti és gyakran kormányozza is azokat. A kultúra, mint természeti processus, keletről nyugotra; — a természet, mint kulturái processus nyugotról keletre mozog.

.... A dél és észak közötti különbség csak klimatikus és alárendelt fontosságú. Észak-déli irányban nem, csak kelet-nyugoti irányban történtek világ történelmi változások. A római birodalom keletre és nyugotira oszlott; hasonló történt Németországgal kétszer, a frank birodalom megoszlása és Ausztria különválása alkalmával, nem pedig dél és északi irányban. «

E felfogással teljesen összevág egy másik német tudós, L ö h e r*) észlelete, ki tárgyunkra vonatkozólag igen találóan ezeket mondja:

» . . . Ismétlődik napjainkban az, a mi a történelem négyezer éve alatt gyakran megtörtént.

Ugyanis mióta Európának történelme van, egész mélyeig meg lön rázkódtatva a kelet és nyugot közti ellentét által. Mint a nagy Occánban lassankint hullám hullámra képződik s hatalmas tömeggé dagad, s lezajlik ismét roppant távolságokra,

*) Historische Wechselwirkung zwischen Morgen- und Abendland. Von Franz v. Löher. A »W. A.« mellékletein.

míg egy ellenirányu hullámban visszahatásra talál, a mint ez szakadatlanul, lassu ütemekben messziről kezdődőleg ismétlődik, épen így megy végbe a hullámzás ide és tova a világtörténelem széles terén. Csakhogy egy ilyen kulturai- és néphullám idő tartamát nem néhány évtized, hanem néhány évszázad szerint kell mérni.

Földrajzilag azon hely, a hol hullám és ellen-hullám rendszerint egymásra csap, amaz országokban van, melyek a Földközítenger keleti részét veszik körül. De a történelem folyamában a rázkódás és visszahatás e helyről messze tova hatnak egyfelől Közép-Ázsia fensikjáiig, más felől az Atlantitengerig.

Hermann Konrád *) is nagy világtörténelmi és kulturai jelentőségűnek tartja a kelet és nyugot közti ellentétet. A keletet — úgy mond — legtöbben a későbbi történelmi fejlődés egyszerű alapjának tekintik. De ez nem helyes. A két nagy kultur-világ közti feszültség áthúzódik a jelenkorba is. Ázsiában és Afrikában tulnyomólag a természet-szerű létel a térben, merev kultur épületeknek kizárólag egymás mellé halmozása mutatkozik. Ellenben a föld nyugoti felén tulnyomólag szellemi mozgalom az időben, megosztott tömegek és erők élénk összehatása az, ami szemünkbe tűnik. E tulnyomóan szenvedő- és tevőleges kultur körök nagy ellentéte teljes jelentőségében méltánylandó. Hogy

*) Philosophie der Geschichte, 1870, Lipcse.

ez utóbbi kultur-körök az előbbieket áthas-
sák: az a jelen s jövő munkája és feladata.

Ennyit álláspontunk körvonalozására és e so-
rok irányának jelzésére. Az alábbiakban a már mon-
dottak történelmi háttérének megvilágítását czéloz-
zuk, melyek könnyebben megérthetővé teendik azt, a
mi napjainkban a »keleti kérdés« körül történik. Te-
hát térjünk át a részletekre, — futó pillantást vetve
a történelmileg ismert idők óta kelet-nyugoti, vagy
nyugot-keleti irányban lezajlott történelmi esemé-
nyekre.

II.

Az első kulturai és népáramlat keletről nyugot felé egy sémi néptörzsé, a phoenicziai népé. E néptörzs ismeretekben, gazdaságban, ipar- és kereskedelemben ritka jártassággal és készültséggel jelenik meg a történet színpadán. Halász- és kereskedelmi hajóival bejárja a messze tengereket; a kereskedelemre, halászatra, bányászatra alkalmas pontokat kiszemeli, megszállja és betelepíti. Egymásután ellepi Cyprust, Krétát, Rhodust, a kisázsiai, afrikai és görög tengerpartokat, — azután kiterjeszkedik Malta, Szicília, Szardínia, a Baleárok és Spanyolország felé, meg az egész észak-afrikai tengerpart hosszában. A phoenicziák úgy jelennek meg keletről hozott műveltségökkel, mint hódító megtelepedők s mint a barbár népek mesterei.

Hogy hány évszázadig tarthatott a phoenicziák ezen kiözönlése, pontosan nem állapítható meg, de — jegyzi meg Löher — mindenesetre hosszabb ideig tartott a trójai háborút megelőző fél ezred évnél. Krisztus e. 1000 év körül, mikor már Egyiptomban rég fenállottak a gulák s a pompás királyi paloták, mikor Tyrusban Hiram és Jeruzsálemben Salamon király uralkodott, mikor a phoenicziák Spanyolországból aranyat, Indiából elefántcsontot s a Keleti

tengerről borostyán-követ hoztak, volt a sémitáknak virágzó korszaka. — Ez volt tehát az első világ-történelmi és kulturai hullám, mely keletről jöve, nyugatra csapott.

De ezen keletről jövő hatás nem maradt visszahatás nélkül: az árja népcsalád egy kiváló képviselője, a görög nép elsajátítja a sémita-phönicziek kultureszközeit s átalakítja azokat a maga szelleme és geniusa szerint. A sémi és árja nép jelleme, iránya s világnézlete közti ellentét egyre élesedik s azon mértékben, a mint a görögök a magok sajátosságának megfelelőleg asszimilálták azon hatalmi eszközöket, melyek segítségével a phönicziek tért foglaltak nyugot felé, szorították vissza az utóbbiakat keletre.

Először a saját tengerpartjaikról üzték el a görögök a kulturának keletről jött zászlóvivőit, majd később kiterjeszkednek a szigetekre, Krétára, Cyprusra, Kis-Ázsiára, miután elfoglalták a hatalmas Troját, elannyira, hogy Kr. e. 600 évvel már harmadfél százra ment a görög gyarmatok száma, melyekben élénk mozgékonyasága fejlett ki a szellemi, politikai és kereskedelmi életnek. És ez az első világ-történelmi és kulturai hullám, mely visszahatásként a phönicziek mozgalmára és terjeszkedésére, nyugatról keletre átcsapott. Ezt a hullámmozgást látjuk az erre következő eseményekben is, azzal a különbséggel, hogy a keletről nyugatra és nyugotról keletre csapkodó világeseemények mind nagyobb méretekben tűnnek föl s mind szélesebb hullám-gyűrűket vetnek.

Alig hogy a görögök kiterjeszkedtek kelet felé s megvetették lábukat Kis-Ázsiában, fölzdult keletről a második s az elsőnél sokkal hatalmasabb áradat, mely végpusztulással fenyegeté a Kis-Görögországot: a méd-persa hatalom óriási csapásokat mér Görögországra, de mely szellemi fölényénél fogva nem csak visszaveri az ázsiai despotia roham-támadásait a szabadság és előhaladott műveltség ellen, de a megtámadottból maga lesz a támadó s a marathoni győzelemtől kezdve (490 Kr. e.) másfél századig folytatott küzdelemben a kelet hatalma nyomról nyomra kisebb körre szorul, míg végre Nagy Sándor Arabelánál (331 K. e.) megadja a végső csapást a persa világ-hatalomnak, mely darabokra hull szét és zsákmányul esik a görög-macedon vezéreknek. Magasztos korszak ez, telve lélekemelő példákkal, melyeket a számra nézve csekély, de a szabadság és szellemi fölényöknél fogva hatalmas görögök hagytak hátra az utókornak a keleti despotia és szolgaság nagy, de élettelen nyers tömegei ellen folytatott egyetlen küzdelmeikből.

Ezen ellentétek amint egyfelől kikerülhetlenné tették a harczot a kelet és nyugat között, ép oly természetesen a görögök végleges győzelmére kellett hogy vezessenek. Mihelyt meg lön törve a kelet világ hatalma, Alexandria, Pergamum, Antiochia, Selenkia és más városokban a messze keleten görög szellem és uralom ütött tanyát. A kis Görögország egymásra bocsátotta ki magából a győztes sergek nyomdokain a kulturális rajokat kelet felé. De a

tanim százados harcokban a görögök kimeríték magokat s a folyton kelet felé rajzó népesség és műveltségi faktorok által tulságos mértékben tette magát a görög szellem külterjessé, elveszté belterjességének, tömörségének erejét, minek következménye az lett, hogy így meggyengülve, elveszté assimiláló erejét s részben maga assimiláltatott keleti erkölcsök, szokások és szellem által.

De míg e helyütt látjuk a két ellentétes áradat össze- és elsimulását, egymásba olvadását, minél fogva be is állott a tespedés, rothadás, a mi könnyűvé tette egy későbbi nyugati roham térfoglalását (mint alább látni fogjuk a rómaiak részéről) e közben újra kihajt és pedig erőteljesen, a sémi törzs — a karthagóiakban, kik ismét magasra emelik és fennen lobogtatják a keleti-sémi ellentét zászlóját a nyugot, — vagy a kik ezt akkor képviselték, a rómaiak ellen. Karthago hatalma Rómától geographiailag délre terült ugyan el, de a karthagóiak par excellence a kelet képviselői, kik Szyria, Phönícia és Egyiptomból költöztek el Afrika északi partjaira. Itt második hazát alapítva, körös-körül hatalmuk alá hajták a szomszédos népeket. A Baleárok, Malta, Szicília, Korzika, Szardinia és Spanyolország legjobb tengeri kikötői a karthagóiak hatalma alá kerültek; Karthago, melyben fölragyogott újra Memphis és Thaeba, Szidon és Tyrus fénye és gazdagsága, a világ leggazdagabb városa lett, melyben nagy ipar, nagy kereskedelem virágzott s már-már vitássá tette Róma világ-uralmát, minél fogva megkezdődék

a felszázadig tartott élet-halál küzdelem a két világ-város között s a harc Karthago pusztulásával végződött.

Ezután már könnyü volt a rómaiaknak, egyenesen Keletnek tartva, ugyanezen feladatot folytatva, Nagy Sándor birodalmának roskatag maradványait összetörni. Azok már érettek voltak a meghódításra. Az ellenállás és az ellentét legerőteljesebb eleme, a sémi törzs Karthagóban teljesen megtörve, Kis-Ázsiában pedig elzüllött és a görög-macedon elemmel való érintkezés által sok tekintetben elvesztette egyediségének praegnans jellegét.

Nagy Sándor birodalmának maradványaiban a despotia s a szolgaság ütöttek tanyát, a rómaiak pedig mihelyt megnyerték Hannibal ellen a zámái nagy csatát (202. Kr. e.), Keletre fordíták fegyvereiket s III. Fülöp macedon király legyőzése után szabadságot hirdettek minden népnek Kelet felé s ezzel megveték alapját a szyriai háborúnak, a római hatalom kiterjesztésének az ázsiai Keletre. Ugyanaz a Scipió, ki Zámánál teljesíté Róma nagy misszióját, folytatá azt Magnesiánál (190. Kr. e.) s nem sokára, 65-ben Kr. e. Szýria, 30-ban pedig Egyptom római tartományokká lőnek. De alig hogy a római sasok körmei közé jutott a Kelet, ismét a sémi törzs kebeléből egy oly mozgalom támad, mely legkimagaslóbb, legdicőbb a világtörténelemben; egy mozgalom, mely azóta bejárta az egész föld kerekét, új korszakot s új világot nyitott az emberiségnek: ekkor lépett föl tanaival a kereszténység megalapítója.

Ez volt az első keletről jött mozgalom, mely nem brutalis erővel, nem népek nagy massájával s nem fegyveres hatalommal lépett föl, hanem az eszme s a szellem hódító erejével. Az első nagy akadály, melyet utjában talált, maga a római hatalom volt, mely véres és iszonyatos üldözésekkel vélte elháríthatni fejről a veszélyt, melylyel a fellépő új világ-hatalom, új világnézet fenyegette. De az erőszakoskodások és üldözések csak úgy hatottak a keresztyénségre, mint az olaj a tüzre. A tüz annál nagyobb lángokban csapkodott fel s fényével elhomályosítá a római mythológiát. A rómaiak anyagi ellenállását megtöré nem sokára a keresztyénség szellemi hatalma.

És mi történt a római birodalommal? Ugy a trójai háboru idejében, mint Nagy Sándor s a római foglalás korában is a görög félszigetről indult ki jobbra a kelet betelepítése és gyarmatosítása. Kis-Ázsiát, a pontusi tartományokat, Szyriát, Mesopotániát, Egyptust ugyanazon kultura árasztotta el, mely Görögországban volt honos. De nem minden vissza-hatás nélkül. Hogy Löher találó hasonlatával éljünk: valamint a tenger ugyanazon vizeiben két különböző áramlat fordul elő, melyek közül a felső egy, az alsó ellentétes irányba tör, épen úgy iramlott az európai kultura nyugatról keletre, mélyebben alant pedig szakadatlanul hatolt tovább az ázsiai kultura keletről nyugotnak.

Már Caesar és Pompéjus, később Antonius és Octavián közti harcokban mutatkoztak körvonalai azon eseménynek és szakadásnak, mely a római bi-

rodalmat érte: az egyik részen állt a görög-félsziget mindazzal, a mi tőle keletre és délre terült el, a másik részen az olasz-félsziget mindazzal, a mi tőle nyugatra és mögötte volt. Nem sokára Konstantin már Byzán cz b a teszi át székhelyét s i n n e n k e t e t r ő l kap törvényt a római büszke Capitolium és lanács. Byzán cz b a kapja meg a rómaiak legsajátabb s egyuttal legnagyobb szerü alkotása: a római jog az utolsó átalakítást.

Konstantin ezen lépésének természet szerü következménye és folyománya volt: a római egységes birodalomnak kettészakadása: keletire és nyugatira. Az előbbi sok századdal túl élte a nyugatit. Miből merithette erejét? — A kereszténységből. Konstantin felvévén a keresztény vallást, a kelet-római birodalomban az első keresztény hatalmat alapítá meg s csak ebbeli tulajdonságának köszönheté e birodalom, hogy Byzán cz századokon keresztül, mint a kultura erős bástyája, sikeresen daczolhatott a beöznlő barbar népek erős rohamaival. Ez értelemben is igaz maradt: »in hoc signo vinces.« Mert a lökésre, melyet az ázsiai keletnek a Krisztus előtti időben tett római foglalás és hódítás adott, nemsokára megjött az ugyanily természetü visszahatás is keletről nyugatnak.

Byzán cz nak, mely a kereszténység által megifjult emberiség egy részének erejéből merité hatalmát, dacolni kellett az Oriens felől reá zudult pogányság támadásaival. Győzelmesen harczolt a

lersákkal és arabokkal, kik később nyugotra vették utjokat és Spanyolországban államot alapítottak.

De a keletnek a nyugot által történt felbolygató- és befolyásolására leghatalmasabban látjuk nyilatkozni a visszahatást a keletről megindult népvándorlás pusztító hullámtorlataiban. Hunnok, góthok, szlávok, avarok, bolgárok, magyarok egymást követték nyugotnak irányuló utjokban, majd később jöttek, ugyancsak keletről nyugoti irányba a mongolok s végül a törökök, kik aztán 1453-ban hatalmukba ejték a boszporusi fővárost.

E viharos nép-hullámvész torlódásai között az európai, a nyugoti keresztényiség és keresztény műveltség érdekeit Byzáncz vagy Konstantin óta új nevével: Konstantinápoly képviselte és védte leghatalmasabban a pogány barbarismus ellen, melynek hullámvetései először mindig e város falai alatt törték meg s csak azután úgy meggyengülve hatoltak tovább a szélsőbb nyugotra, a hunnok, Chalonsig, az arabok Spanyolországig. Nem napjainkban történik tehát először, hogy Konstantinápolyban nyugot-európai nagy érdekek szálai futnak össze és fűződnek e város lételéhez s politikai viszonyaihoz. Mi történt volna, ha mindjárt a keresztényiség első századaiban összetörik az ujkor érdekeit védő ezen hatalmas bástya s kezébe kerül azon keletnek, mely kétezredéven át sem tudott megbarátkozni a keresztényiség szellemével, műveltségével, — intézményeivel s világnézetével?

Ilyen és ehhez hasonló ellentétek küzdelmét és

frictióját látjuk folyton a kelet és nyugot világeseményeiben, melyek az emberiség történelmének nagyobb részét, hogy ne mondjuk összoglalátát teszik ki. Ezen folytonos surlódás, küzdelem és harc vallási, állami, társadalmi, kulturális ellentétek között vitték és viszik előbbre az emberiséget. — De kövessük még így futólag az események folyását le napjainkig s aztán vonjuk le belőlök a tanulságot.

Mikor már a keresztyénség hat száz évig terjeszkedett nyugot felé s már-már az egész európai nyugaton tért foglalt, keleten a 7-ik század elején új vallás támadt, ismét egy sémi-néptörzs kebelében: az iszlám. E két világ-vallás közti ellentétet leginkább jellemzé első fellépésök: a keresztyénség a legkegyetlenebb üldözések daczára terjed és foglal tért, az iszlámot pedig annak első és eredeti harcosai: az arabok tüzzel-vassal terjesztik először is kelet felé Perzsiában, az Oxuson és Induson túl s csak akkor fordulnak nyugat felé hódításaikkal, vagy a mi egy szempont alá esett: az iszlám terjesztésével. De az európai nyugot talaja ép úgy nem volt kedvező az iszlám befogadására, mint az ázsiai kelet a keresztyénségre nézve. Ott az iszlám, itt a keresztyénség nem verhetett gyökeret s az arab iszlám foglalásai Nyugoteurópában csakhamar romba dőltek, míg keleten elhatalmasodott a Muhamed alapította hitvallás, mely ma is a keleten sok milliónyi embernek a szívében gyökerezik. Daczára, hogy az iszlám 7 századdal későbbi keletű, mint a keresztyénség, nemcsak nem tökéletesebb ennél, de sok te-

kintetben alatta áll. Mig a keresztyénség az általános emberinek legnemesebb erkölcs-szellemi világát idealizálja, az iszlam inkább bizonyos véralakra és klimatikus viszonyokra van számítva, mint ez pl. az érzékiség tulvilági eszményítéséből s a polygamiából látszik, melylyel szemben a keresztyén monogámia áll.

De legélesebb ellentétbe hozta az európai, nyugati keresztyénséget az ázsiai kelet muhamedanizmusával a törökök (szeldsukok) első fellépése. Mihelyt e néptörzs 1075-ben a legvérengzőbb pusztításokkal hatalmába keríté Palaestinát s azon szent helyeket, melyek iránt a keresztyénség vallási kegyelettel viseltetett, mihelyt e harczias néptörzs a legszélsőbb értelemben valósítá a Korán parancsát, mely szerint a proféta vallását fegyveres erővel terjeszteni s annak ellenségeit kiirtani kell, Amiens Remete Péter szavára nyomban fölriadt az egész nyugoti, vagy európai keresztyénség s megkezdődtek a két száz évig tartott keresztes hadjáratok a 13-ik század végeig. Soha sem állott oly éles ellentétképen, mint két ellenséges tábor, egymással szemben a kelet és nyugot, a keresztyénség és az iszlam mint a keresztes hadjáratok alatt. És erre az impulsust a törökök első fellépése adta. Tehát már első föllépésükkel maguk ellen hívták ki az európai nyugatot. A keresztes hadjáratok eredményeit, hatását és visszahatását fejtegetni nem tartozik e sorok keretébe, hol csak a nyugot és kelet közti tusákat és küzdelmeket kívánjuk jelezni és vázolni. Mindazáltal kiemelendőnek

tartjuk, hogy e nyugoti áradatnak keletre özönlése alatt nyugoteurópai állami- és jog-rendszer, hűbéri alapon lőn meghonosítva azon apró államokban, melyeket a keresztes vitézek fegyverei alapítottak. Ezzel cserében a európai elemeknél meghonosult a háremi háztartás rendszere; az európai, görög és syriai vér keverékéből származott egy új nemzedék: a pullánok, kik már szokásra, erkölcsre, viseletre és gondolkozásmódra inkább voltak keletiek, mint nyugotiak. Felvirágzott ugyan az anyagi jólét az ujonnan alapított keresztyén államokban s ezek által számos európai, főleg tengerparti város kereskedelme és gazdagsága nyert nagy lendületet; de a végeredmény az lett, hogy beállottak és ismétlődtek a Nagy Sándor keleti uralmára következtetett állapotok s az erkölcsi hanyatlás által aláásott keresztyén állam-szervezeteket nem valának képesek megmenteni a nagy missiókra alakult lovagrendek: a johanniták, német rend s a templáriusok sem, kiknek soraiban szintén elharapózott a romlás. A nyugat-európai keresztyén civilizációznak keletre előretolt bástyái és előőrsei tehát összeomlottak az oszmánok sulyos csapásai alatt s nem valának képesek feltartóztatni a félhold rohamos haladását nyugot felé; az oszmánok iszlám világa nem sokára Bécsig terjeszté hatalmát. Itt kulminált s nem sokára bekövetkezett a hanyatlás.

Buda visszahódítása óta (1686) csapásra csapás éri az Európa szívébe ujonnan benyomult török-iszlám világot, mely tartósabb, hatalmasabb volt

ugyan az arabokénál, de mert csak assimilálni akart, maga pedig nem simult az európai szellemhez, meg kellett dőlnie. Mohács (1687), Zenta (1696), Pétervárad (1716), Belgrád (1717) mind megannyi tévesztést jeleznek az iszlamita török uralomra.

Míg a világoralomra törekvő s az oszmánok által képviselt iszlamvilág félelmetes és támadó jellegű, II. József császár szövetekezett II. Katalinnal, tehát a nyugot az északkal a török uralom meg, törésére; s megtörtént az is, hogy azon muszka flottát, mely 1770-ben a török hajóhadat a cseszmei kikötő előtt (Chiosz átellenében) tönkre tette, a angol admirálok (Elphinston és Dugdale) vezérelték; sőt még a navarini tengeri ütközetben is, mely Görögországnak a portától való elszakítására és függetlenítésére vezetett, az angol és francia hajóhadat látjuk egyesülve az oroszszal küzdeni a török ellen.

De egészen megváltozott a helyzet, mihelyt az iszlamita kelet megszűnt támadó és fenyegető lenni a nyugatra nézve s mihelyt ennek helyébe egy északi hatalom akart lépni, mely egyik lábával Európára, másikkal Ázsiára támaszkodik, de mely irányánál s szelleménél fogva inkább képviseli Ázsiát, mint Európát, — Oroszország. Azt a Franciaországot és Angliát, melyek a navarini ütközetben segítettek Oroszországnak meggyengíteni Törökországot, a krimi háboruban, az olasz hadakkal egyesülve látjuk egyidőre legalább megtörni észak hatalmát, mely már-már fenyegető kezdett lenni Nyugot-Euró-

páras a másik egykori muszkaszövetségest, Ausztriát, »a világot meglepve hálátlanságával,« látjuk Havasalföldön ellenséges állást foglalni el Oroszország irányában.

Első, ki felnyitotta Európa szeméit Oroszország jelentősége előtt, a francziák nagy császára, I. Napoleon volt, ki hannibali hadjáratra kelt az északi kolosszus ellen, attól tartva, hogy Európa »ötven esztendő alatt k o z á k k á lesz.« Megteremté ezzel Oroszország irányában a hagyományt, mely lánczolatosságot következménye és folytatása azon világ-történelmi, politikai és kulturai irányzatnak, mondhatjuk: szükségletnek, melyet eddig sorainkban vörös fonál gyanánt kísértünk futólagosan századok eseményein keresztül. Nagy Napoleon szavaiban és tetteiben a nyugati szellem riadt fel az új kiadásu, de lényegileg ugyanazon keleti veszedelem ellen, mely most már észak felől fenyegeti Európát.

Az oroszországi szlavophilek, ó-oroszok és panszlávok, kiknek közös törekvései oda mennek ki, hogy az összes szláv fajok a czár jogara alatt egyesítsenek, megegyeznek azon közös jellemvonásban is, hogy halálos gyűlölettel viseltetnek mindaz iránt, a mi a nyugoti, európai kultúra és szellem jellegét viseli magán, mint melyről azt tartják, hogy erkölcstelenséget, romlást, feloszlást és tehetetlenséget terjeszt maga körül. Nem volt-e ez a török izlám álláspontja is? Mereven elzárkóznak tehát minden európai befolyástól s gyűlölik az idegent, hogy annál eredetibb tisztaságban megtarthassák faji és vallási külön-

állásukat, — ép úgy, mint az oszmánok mohamedánismusa.

Ezek az orosz elemek, melyek annyira nagy tényezők Oroszországban, hogy ezek szabják meg az orosz hatalom politikájának irányát, szellemét és céljait, hirdetik, hogy a nyugati nagy népek, mint a katolikus román faj, a protestáns germán faj, leélték magukat, világhuralomra már nem képesek; erre most a keleti orthodox nagy és kompakt orosz nemzet van hivatva s e hivatás betetőzését azzal kell kezdenie, hogy előbb az összes szláv fajok egyesíttessenek az orosz jogar alatt. Nevezetes és fontos momentum, hogy e felfogások és törekvések rugói lettek az orosz hivatalos politikának is; hogy az orosz dynasztia is teljesen e felfogási körben mozog, úgy, hogy e tekintetben egy kompakt törekvésű Oroszországról lehet szólni.

A világhuralomra törekvő panrussismus azzal kevélykedik, hogy új társadalmi és erkölcsi alapokon fogja szervezhetni és boldogítani Európát. Ilyen új alapok: az orosz községi kommunisztikus birtok-szervezet (l. a »Hon« reggeli tárczáiban közölt »Oroszország belviszonyai« közleményeket); az engedelmességnek, jámborságnak, nyugalomnak és alávetettségnek patriarchalis ösztöne. Ezek az orosz sajátlagosságok, de melyek a lehető legélesebb ellentétbe helyezik Muszkaországot a művelt Európa politikai, erkölcsi, szellemi és társadalmi irányával. Mert a községi birtokszervezetet a kulturáltak a gyermekkor ruháival együtt eldobták maguk-

tól; s arra már csak a socialisták törekednek, a modern társadalmak esküdt ellenségei, kik a mellett a nemzetiségek jogát faji humbugnak hirdetik. Az engedelmességnek, alávetettségnek ama »patriarchalis ösztöne« pedig élénken emlékeztet arra, hogy Oroszország a kalkai nagy népcsata óta (1224) harmadfél századig nyögött a keleti mongol-tatár rabiga alatt, melynek mély nyomai most is meglátzanak az északi kolosszus népén s annak szellemén Oroszország egy nagy darab Ázsia Európában. A czár ép úgy feje az orthodox egyháznak, mint a szultán az iszlámnak. Ha ez nem, ép oly kevésbé illik belé amaz az európai rendszerbe s helyesen jegyzi meg Froebel egy újabb munkájában*), hogy a »szlavismus és az orosz egyház: nem európai civilizáció, mely, ha egyházzól lehet szó, a latin és nem a görög egyháznak szülötte.«

Ezek azon vonások, melyek Oroszországot elkülönítik Európától; rányomják az ázsiai bélyeget s ellentétbe állítják a nyugottal, — a mondottakon kívül még azért is, mert Oroszország geographiailag Törökország helyére akar lépni Nagy Péter végrendelete óta.

*) Die Gesichtspunkte u. Aufgaben der Politik. Lipse, 1872.

III.

Láttuk az eddig futólag vázolt világtörténelmi eseményekből, hogy azok mondhatni kizárólag csak a kelet és nyugot frictiói folytán jöttek létre és zajlottak le. Az észak nem vett azokban ugy szólva semmi, vagy csak futólagos és nem maradandó hatású részt. Így volt eddig s így kell lenni ezután is. A világ-kulturai kérdések- és küzdelmeknél az észak jóformán passiv szerepre volt s lesz is utalva épen azon kényszerítő törvényeknél fogva, melyeket a világese-mények irányából levonni lehet. Froebelnek e sorok elején jelzett észleletével, melyben konstatálja a történelmi események irányát, teljesen azonos Comte Károly, a francia naturalisztikus iskola meg-alapítójának tétele, mely szerint a civilizáció a földet körös-körül övezi, ugy képződik s lassankint kiterjeszkedik a föld sarkok felé, tehát északnak és délnek s bizonyos széles-ségi fok alatt megszűnik. Ezen tételét Comte természet- okokra és törvényekre alapítja. Az tehát lehető természetes és rendén levő tünemény, hogy a föld emez övének valamely pontjáról a civilizáció napjának melege kisugározzék lefelé délnek, vagy fölfelé északnak (Oroszország is olyan, a milyen kulturájának leghatalmasabb lökését, a kereszténységet Kon-

stantinápolyból, tehát délről északirányban kapta, állami szervezetét pedig a waraegoktól nyugot felől nyerte), — hanem hogy északról délnek vegye irányát a civilizáció, arra nincs példa a világtörténelemben. Oroszország hadakozásai tehát a Duna és Balkán vidékein mindenért inkább, csak nem a civilizáció érdekében történtek és történhettek. A délszlávok műveltséget, kulturát, európai szellemet nem várhatnak északról, Oroszországtól.

Törökország is, mióta megszűnt fenyegető és hódító hatalom lenni, elvesztett területének tulnyomó nagyrészét nyugoti irányban veszítette el, (Szerbiát, Oláh-Moldvaországot, most utóbb Boszniát, Hercegovinát és Bulgáriát s félig Ruméliát.) E mellett elenyészőleg csekély az, a mit északi irányban, Oroszország javára veszített el. Ezen területi változások arányának felel meg azon befolyás is melyet a nyugot-európai hatalmak, röviden a nyugot, gyakoroltak Törökország viszonyára. A politikai rendváltások, a török államférfiak fel fogásának átalakulásai nyugoti befolyásra vallnak és nyugoti szellemben történtek. Erre nézve elég lesz egyszerűen utalni a hattí serifre, hattí humayumra is legutóbb a Midhát-féle alkotmányra. Mindezek európai, nyugoti szellemnek és befolyásnak a kinyomatai, nem pedig északinak és oroszoknak; mindezekben oly elvek és eszmék mondatnak ki, melyek éppen nem honosak Oroszországban.

Kell-e utalnunk arra, hogy a nyugoti áru- és iparcikkek árasztják el Törökországot; hogy a porta

pénzügyileg nyugot-európai bankárok kezében van, hogy a török kormányban időnkint történő személyváltozások egyik-másik nyugoti hatalom befolyására vezethetők vissza; hogy Görögország egészen benne, van a nyugoti kultúra sodrában, hogy Egyiptomban is teljes érvényre jutott a nyugoti befolyás, nemcsak azáltal, hogy Anglia megvette a suezi részvények nagyobb részét, hanem mert kormányzatában, pénzügyi ellenőrzésében tényleg európai elemek vesznek részt, s mert bírósági szervezete európai mintára van alkotva, hogy Algier francia tartománynyá lőn s Tunis és Tripolis alig-alig tartják már magukat a nyugoti befolyások ellenében; hogy Kis-Ázsia az 1878. jun. 4-ki szerződés szerint, tényleg Anglia protektorátusa alá került s angolok dolgozzák ki és tényleg ellenőrzik a nyugoti szellemnek megfelelő reformokat és átalakításokat?

De maga a berlini szerződés is tisztán és határozottan európai, vagy nyugoti szellem emanációja. Elrendeli a vallási és polgári egyenjogúságot, behozza a zsidó emancipációt; Kelet-Ruméliának önkormányzatot ad s a dunai Bulgáriának népképviselőtet, mind olyan intézményeket, melyek nem bírnak gyökérrel Oroszországban, melyek Európa sajátjai. S hogy a nyugot még közvetlenebb befolyással legyen a kelet fejlődésére, a berlini szerződés gondoskodik oly vasuti összeköttetésekről is, melyek az amancipált keletet közelebb hozzák a nyugothoz. Más szavakkal: Oroszország elvégezte a rombolás munkáját keleten, de a föl-és

ujj á építés művénél a nyugot befolyása játsza a fő- és döntő szerepet s így a mi most Kelet-Európa és Nyugot-Azsia régi rozszant épülete helyére emelkedett, az a nyugot munkája. Oroszország ledönté a régi épületet s e műveletnél közönséges n a p s z á m o s i funkciót végzett, a fölépítésnél a nyugot volt az építő mester.

A mit tehát a legrégibb időktől fogva tanít a történelem, hogy t. i. ha a kelet rövidebb-hosszabb ideig tért foglalt is a nyugaton, végül még is csak a nyugot maradt a győztes: tapasztaljuk specialiter a »keleti kérdésben« is, mely ugyan végleg megoldva még nincs, de az ut, melyet a megoldás felé eddig tett s a stadium, melyben jelenleg van, biztos következtetést enged vonni arra, hogy minő értelemben és szellemben fog történni a vég megoldás: t. i. nyugoti szellemben és értelemben.

Ehhez a mondottakon kívül még azon nagyfontosságú fogantnyunk is van, hogy egyik nyugoti világhatalom: Anglia életerei keleten, Indiában vannak. »Csodálatos egy ország az a meseország, az emberiség, a civilizáció »bölcsője, India« — mondja egyik publicistánk. »Nagy Sándor óta ismét és ismét a világ-uralommal jött kauzalis nexusba. Mivel az indiai kereskedelmet kapta kezébe, emelkedett az adriai posványfészek, Velence, tündöklő világvárossá, tengerek királynéjává, látta hódolni nagysága előtt a pápát és császárt.« Velence szerepét még nagyobb mértékben Anglia vette át a múlt században. »Anglia nagyságának alapja Indiában van. De Anglia nagy-

ságának ez alapját mind komolyabb veszedelem fenyegeti. Mint az árvíz, mely nem tud egyenesen neki menni a dombnak, de megkerülve is mindinkább emelkedik csucsához, úgy tett Oroszország Konstantinápolylyal is, midőn egyenesen neki menni nem tudott, veszteg nem maradt, hanem feltartóztatatlanul, mint az elementaris hatalmak, messze körül kanyarította és progressiv haladással mind mélyebben hatolt be a mohamedán világba, Ázsia szívébe. De ebben a haladásban csaknem önkénytelenül közeledett egy Konstantinápolynál is csábosabb objectumhoz, Indiához s Anglia a legjobb akarat mellett sem mehetett addig, hogy komoly aggodalommal ne nézte volna, mint közelednek a kozákok hatalmának bázisához.

Évek előtt kimondta Rawlinson: »Ha Oroszország megáll a Kaspi-tónál, nem kell elhagynunk az Indus-völgyét. A meddig a muszka nem megy Mervebe, nekünk sem kell Herátba menni. De ha Oroszország oda veti a keztyüt, nekünk föl kell vennünk.«

Ha ezt akkor csak egy angol mondta, ma az indiai czim fölvételével ugyanezt mondja Anglia. Mert a muszka rég elhagyta a Kaspi-tavat és Merv előtt áll, India bástyájának, Afghanisztánnak kulcsa előtt. Ez az indiai czim valódi jelentősége. Az a jelentősége, hogy Anglia fenyegetve látja Indiáját és ezzel együtt mindenét s megemlékezvén nagy konzervatív miniszterének, Canningnek büszke mondásáról: »Where the standard of

England is planted, there foreign dominion never shall come,« hatalmának fokára felhuzza az indiai színeket és erejének minden erejével indiai politikára készül szemben az orosz politikával.«

E sorokat Asboth János 1876-ban*) írta s ma midőn 1879-et írunk, tudjuk, hogy Anglia csakugyan letiporta Afganisztánt, honnan az orosz veszély fenyegetni kezdés annak fejedelmét jó formán vasallusává tette, a területet kitépte a muszka szövetség kötelékeiből, kiterjeszté protektoratusát Afganisztánra s ennek területe egy részéből kikerekíté az indiai határokat egy hatalmas védvonallal. Látjuk tehát, hogy a keletet uraló egyik nyugoti nagyhatalom a legéberebb feltékenységgel örködik keleti érdekei fölött — szemben az északi hatalommal; s mig Angliának ily hatalmas érdek-gyökerei vannak keleten, nyugodtak lehetünk az iránt, hogy nem csak az ázsiai, de az európai kelet is nyugoti befolyás és szellem szerint fog alakulni; az európai kelet is, mondjuk, mert igaz marad, hogy »Angliának Törökországra szüksége van India miatt. Valamint Indiából lehet védeni Törökországot, Törökországból is lehet védeni Indiát.« Ideig-óráig tartó eltérések, más irányu befolyások érvényesíthetik magokat, de a végeredmény nem lehet kétes.

Ezen európai szellem és irány követelményeit formulázta Napoleon, midőn kimondá az európai kulturpolitika egyik sarkalatos nagy elvét, mely szerint

*) Irodalmi és politikai arczképek. Budapest.

»Minden orosz hatalmi terjeszkedés Törökországban európai territorialis és határkérdést képez.«

Ezen elv jelentőségének, horderejének öntudatosan vagy öntudatlanul hódolva küzdött három európai állam a krími háboruban Oroszország ellen; ennek hódolva, ennek kifolyásaképp rendezik az 1856-ki párisi békében az európai hatalmak a keleti ügyeket; ennek kifolyásaképp vitték ismét a maguk fóruma elébe a londoni konferencián a párisi békének a Fekete tengerre vonatkozó passusai módosítását; ennek kifolyásaképp tépték szét a berlini kongresszuson a san-stefanoi szerződést s állították ennek helyére a berlini békét.

Látjuk tehát, hogy a krími háboru óta a nyugot-európai hatalmak határozottan erre a vágányra léptek, azon indultak meg s jártak el napjainkig. Az eddig mondottakból megnyugvást merithetünk az iránt, hogy a nyugot nem is fog többé letérni, nem fog letérhetni e vágányról, hanem halad tovább ebben az irányban a cél felé, mely nem lehet más mint hogy a keleti kérdés végleg nyugoti szellemben és értelemben oldassék meg, azaz Oroszország kizárása-, vagy háttérbeszorításával. Az események későbbi fejlődése és logikája, a nyugoti szellem követelményei megtehet, teljesen felszabadítandják és önállósítani fogják a most még török uralom és fenhatóság alatt Európa délkeleti táján lakó törzseket, de ettől nekünk magya-

roknak, kik szintén benne vagyunk a nyugoti kultúra sodrában, kik nyugoti szellemben szervezkedtünk és rendeztük be intézményeinket, nincs mit tartanunk. Tartanunk kellene csak akkor, ha a kelet átalakulási processusa Oroszország tetszése szerint menne végbe. De azt láttuk, hogy mióta az oszmán-mohamedán hatalom lépésről-lépésre mindinkább keletre s mind kisebb területre szorított, azon mértékben foglalt tért a nyugot territoriális, politikai, pénzügyi, morális és kulturális tekintetben. Beleavatkozott többször Oroszország is a keleti kérdésbe, iparkodott érvényesíteni befolyását, de harczainak eredményét, erőfeszítéseinek vívmányait mindig a nyugot szabályozta, rendezte, öntötte formába és szorította korlátok közé. A végeredmény mindig az volt, a mit a nyugot akart s ez akaratnak Oroszország mindig kénytelen volt alávetni a maga akaratát, törekvéseinek végcélját.

Igy volt eddig s így kell lenni ezután is. Ha a keleti kérdés tekintetében a nyugotot már eddig is egy ösztönszerű, majd öntudatos belátás vezette, ez az ösztönszerű belátás ezután mindinkább azon határozott öntudattá kell, hogy váljék, hogy a nyugotnak most azt a missiót, melyet teljesítettek a görögök akkor, midőn a phöniciéek nyugot felé tett térfoglalásaikra ezeket visszaszorították, s magok foglaltak tért keleten; melyet teljesített Nagy Sándor, midőn a nyugati (görög) miveltséget Indiáig vitte; midőn a rómaiak keletre terjeszték ki hatalmukat és befolyásukat; midőn a nyugot századokon át keresztes hadjáratokban

küzdött a fenyegető ázsiai hatalom ellen s később is szolidaritásban maradt és küzdött a túl hatalmassá lett török félhold megtörésére, a mi hosszas küzdelmek után végre sikerült is — mondjuk, hogy azt a misziót a nyugatnak most Oroszország ellenében kell teljesítenie, mert most Oroszország képezi a nyugatra nézve azt az ellentétet és veszélyt, melyet a történelemben keresztül képeztek: a phöniciéi, karthágóiak, a persák, arabok, tatárok, oszmánok.

E tudat a nyugoti államférfiakat mindinkább át kell hogy hassa, mindinkább kell, hogy lépteiknek vezérszövétnéke legyen.

Az európai államrendszer politikájában játszhatja a döntő, a primátusi szerepet: Róma, mint a római hatalom korában; Páris, mint XIV. Lajos és Napóleonok korában; Konstantinápoly, mint Nagy Konstantin idejében, vagy az oszmán uralom fénykorában; London, mint Cromwell korában, vagy a krími háború idején; Bécs, mint mikor Ausztria római császárság volt; de Szt. Pétervár nem játszott ilyen szerepet soha s nincs is hivatva játszani!

És a mi legujabban a keleti kérdés körül történt, nagy mértékben járult hozzá ezen tudat általánosításához és megérleléséhez, mert a berlini béke ezt jelenti: a nyugati hatalmak nem annyira a török, mint inkább az orosz kelet ellenében foglaltak állást szolidárisan.

Ily színben látszik előttünk e kérdés, ha azt a történelem világánál magasabb szempontból és szélesebb láthatáron nézzük.

